Warszawa, dnia 19 sierpnia 2024 r.

Dr hab. Jan Koleśnik, prof. SGH
Zakład Bezpieczeństwa Systemu Bankowego
Instytut Bankowości
Kolegium Ekonomiczno-Społeczne
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

Recenzja

rozprawy doktorskiej Pana mgr Krzysztofa Grabowskiego

pt. „Determinanty efektywności branży hotelarskiej w warunkach kryzysu wywołanego pandemią"

Niniejsza recenzja została sporządzona na zlecenie Przewodniczącej Rady Naukowej Dyscypliny Ekonomia i Finanse Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Recenzowana rozprawa została napisana pod kierunkiem naukowym dr hab. Bogdana Włodarczyka, prof. UWM, zaś promotorem pomocniczym był dr Marek Szturo.

1. Cel, hipotezy i metody badawcze

Recenzowana praca doktorska reprezentuje nurt badawczy dotyczący problematyki wpływu na gospodarkę jednego z najbardziej istotnych, globalnych zdarzeń, jakie dotychczas miały miejsce w XXI wieku, tj. pandemii COVID-19. Autor zidentyfikował lukę poznawczą w tym nurcie związaną z niedostatkiem badań odnoszących się do czynników kształtujących efektywność branży hotelarskiej w Polsce, w kontekście ograniczenia negatywnych skutków kryzysu ekonomicznego tej branży wywołanego pandemią. Identyfikacja tej luki stała się zaś przesłankę dla podjęcia badań przedstawionych w recenzowanej rozprawie, które mogą stać się punktem wyjścia do sformułowania nowego modelu biznesowego dla branży lub wybranych grup hoteli, opartego o zmieniające się zachowania klientów indywidualnych i biznesowych w okresie post-COVID.

Głównym problemem badawczym niniejszej rozprawy doktorskiej jest stwierdzenie, iż „efektywność branży hotelarskiej w Polsce może być elementem decydującym o możliwości przetrwania w warunkach kryzysowych" (s. 60), zaś głównym celem badawczym pracy jest „ocena efektywności przedsiębiorstw branży hotelarskiej w Polsce, z uwzględnieniem determinant ograniczających negatywne skutki pandemii" (s. 60). Dodatkowo Autor sformułował dwa cele szczegółowe badań:

- identyfikację czynników kształtujących efektywność hoteli w Polsce w okresie lat 2011 – 2019,
- identyfikację ewolucji determinant, które kształtowały efektywność hoteli w Polsce podczas pandemii,

które zostały uzupełnione zbiorem pięciu pytań problemowych dotyczących rynku polskiego:

1. Jaki jest wpływ lokalizacji na efektywność hoteli w okresie przed i po pandemii?
2. Jaki jest wpływ wielkości hoteli na ich efektywność w okresie przed i po pandemii?
3. Jaki jest wpływ wieku obiektów na efektywność hoteli w okresie przed i po pandemii?
4. Jaki jest wpływ kategorii hoteli na ich efektywność w okresie przed i po pandemii?
5. Jaki jest wpływ przynależności do sieci hoteli na ich efektywność w okresie przed i po pandemii?

Oprócz celu badawczego pracy Autor sformułował także cel aplikacyjny, którym jest „wsparcie dla procesów decyzyjnych w zakresie potencjalnych inwestycji branży hotelarskiej, wpływających na utrzymanie efektywności branży w sytuacjach kryzysowych" (s. 60).

Powyższe cele szczegółowe badań stanowią integralne komponenty głównego celu badawczego pracy i bezsprzecznie odnoszą się one do obszarów, które powinny być przedstawione w pracy. Jako ważne oceniam zaś towarzyszące im postawione pytania badawcze, na postawie których Autor sformułował pięć równorzędnych hipotez badawczych:

H1: Wpływ lokalizacji hotelu na jego efektywność nie zmienił się z powodu pandemii.

H2: Wpływ wielkości hotelu na jego efektywność nie zmienił się z powodu pandemii.

H3: Wpływ wieku hotelu na jego efektywność nie zmienił się z powodu pandemii.

H4: Posiadanie przez hotel niższej kategorii miało pozytywny wpływ na jego efektywność w wyniku pandemii.

H5: Przynależność hotelu do sieci miała nie zmieniony wpływ na jego efektywność w wyniku oddziaływania pandemii.

Wszystkie hipotezy badawcze oceniam wysoko jako ważne rozwinięcie głównego celu badawczego pracy w ramach zidentyfikowanego problemu badawczego. Jedyną niekonsekwencją Autora podczas formułowania hipotez badawczych było odwoływanie się do pięciu pytań problemowych, które Autor błędnie nazywał celami szczegółowymi, podczas gdy wcześniej zidentyfikował tylko dwa cele szczegółowe. Reasumując stwierdzam jednak, iż zidentyfikowany przez Autora problem badawczy, określony cel główny pracy i cele szczegółowe oraz sformułowane hipotezy są ważne z naukowego punktu widzenia i oceniam je pozytywnie.

Doktorant jako metody badawcze zastosował analizę literatury przedmiotu, analizę statystyczną oraz analizę wyników badań własnych.

Mocną stroną pracy jest zastosowana procedura badawcza złożona z dwóch etapów. W pierwszym etapie została zbadana efektywność hoteli przy użyciu metody analizy obwiedni danych (Data Envelopment Analysis - DEA). W drugim zaś etapie przeprowadzona została analiza regresji danych panelowych, w celu określenia związku i jego siły pomiędzy zmiennymi zależnymi i niezależnymi, co jak Autor słusznie zauważa jest konieczne ze względu na to, że model DEA zapewnia jedynie względne wyniki, a tym samym nie pozwala na wyciągnięcie wniosków na temat korelacji zmiennych.

Dane wykorzystane w pracy zostały pozyskane za pomocą autorskiego kwestionariusza skierowanego do właścicieli i zarządców hoteli za pośrednictwem Izby Gospodarczej Hotelarstwa Polskiego. Na uznanie zasługuje fakt, iż Autorowi udało się pozyskać dane panelowe dla losowej wielkości próby 547 hoteli w ciągu 12 lat, co dało łącznie 6564 obserwacji dla regresji danych panelowych i 3282 obserwacji dla analizy wielokrotnej regresji liniowej (MLR) w ciągu 6 lat.

Dobór i sposób zastosowania metod badawczych oraz zakres danych w tym strukturę przestrzenną próby uznaję za bardzo dobry.

2. Ocena struktury pracy

Praca składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii oraz aneksu z kwestionariuszami ankiety i wywiadu (w sumie liczy 136 stron). Strukturę pracy oceniam jako, co do zasady przejrzystą, z właściwymi proporcjami oraz podziałem treści pomiędzy jej poszczególnymi głównymi częściami. Jako błędne oceniam jednak umieszczenie przez Autora informacji o problemie badawczym, celach szczegółowych, pytaniach problemowych a nawet o sformułowanych hipotezach badawczych dopiero w podrozdziale 3.1 (s. 60-63) zamiast we wstępie pracy. Tym samym czytając dwa pierwsze rozdziały czytelnik może mieć istotne wątpliwości dlaczego zawierają one prezentowane w nich informacje. Dopiero zapoznanie się z rozdziałem 3.1 rozwiewa te wątpliwości niemniej jednak tak kluczowe informacje jak sformułowane hipotezy badawcze powinny być jasno wyartykułowane już we wstępie. Wątpliwości budzi także umieszczenie informacji o założeniach wykorzystania metody DEA i analizy regresji (3.2) oraz źródłach danych i próbie badawczej (3.3) przed rozdziałem 4 zamiast przed rozdziałem 5 (aczkolwiek najlepszym rozwiązaniem byłoby zaprezentowanie ich w pierwszym podrozdziale rozdziału 5, gdyż informacje te dotyczą badania, którego wyniki zaprezentowane zostały w rozdziale 5). Analogicznych wątpliwości nie budzi natomiast konstrukcja rozdziału 6, w którym prezentacja wyników przeprowadzonej ankiety oraz wywiadów prawidłowo rozpoczyna się od opisu zastosowanej metodyki.

Drobnym mankamentem jest niestosowanie przez Autora przypisów dolnych, do których powinny zostać przeniesione niektóre szczegółowe wyjaśnienia zawarte w tekście głównym, co mogłoby to istotnie poprawić płynność tekstu i przejrzystość wywodu.

3. Ogólna ocena pracy

Poziom merytoryczny pracy oceniam jako wysoki. Nie zidentyfikowałem żadnych istotnych błędów merytorycznych, a poniższe uwagi mają wyłącznie charakter polemiczny nie obniżający pozytywnej oceny pracy.

Pierwszy rozdział pt.: „Usługi hotelarskie jako główny element działalności turystycznej" ma charakter systematyzujący oraz wprowadzający podstawowe pojęcia. W rozdziale tym (podrozdział 1.1.) Autor przedstawił i szczegółowo wyjaśnił w oparciu o pogłębiony przegląd literatury istotę działalności turystycznej w tym jej cechy oraz kategorie,

a także odniósł się relacji pomiędzy usługami turystycznymi a paraturystycznymi. W kolejnym podrozdziale w podobnie usystematyzowany sposób Doktorant odniósł się do problemu definicji i klasyfikacji usług hotelarskich, nie odwołując się tylko do pojęć zawartych w aktach prawnych dotyczących obiektów noclegowych, lecz dokonując także analizy porównawczej kryteriów stosowanych w różnych klasyfikacjach usług hotelarskich, zwracając szczególną uwagę na cechy produktów oferowanych przez ten sektor, które to determinują wyzwania i możliwości w zarządzaniu operacjami w branży hotelarskiej. Kompleksowy przegląd różnych kryteriów klasyfikacji usług hotelarskich powinien jednak zawierać wyraźne wskazanie Autora, które kryteria są kluczowe, a które mają jedynie walor uzupełniający. Szczególnie interesującymi i ważnymi z punktu widzenia celu pracy są dwa ostatnie podrozdziały rozdziału I, w którym Autor dokonał pogłębionej analizy innowacyjności i jakości usług hotelarskich. Niewątpliwą zaletą tych rozważań jest ich mocne osadzenie w teorii ekonomii i badań w zakresie innowacyjności, dzięki czemu wywód dotyczący innowacyjności przedsiębiorstw hotelarskich jest nie tylko uporządkowany, ale i przede wszystkim przekonywujący, także w kontekście analizy rozwoju sektora hotelarskiego z uwzględnieniem triady postępu Schumpetera. Autor w przekonywujący sposób uzasadnia, iż w procesie świadczenia usług hotelarskich, kluczową zmienną wpływającą na efektywność działalności hotelowej jest poziom jakości oferowanych usług. Co ważne analizując kwestie jakości Doktorant precyzyjnie posługuje się tym pojęciem odwołując się zarówno do norm ISO, jak też teorii zarządzania przez jakość (Total Quality Management). Trafnie także podkreśla, iż ocena poziomu jakości, czyli stopnia zaspokojenia potrzeb klienta, powinna być dokonywana z perspektywy konsumenta, a nie przedsiębiorcy, zaś eliminacja rozbieżności pomiędzy oczekiwaniami a rzeczywistymi doświadczeniami klientów jest kluczowym wyzwaniem w działalności hotelarskiej.

Rozdział drugi pt.: „Efektywność ekonomiczna przedsiębiorstwa i jej determinanty" staje się rzeczywistym punktem wyjścia do rozważań służących osiągnięciu założonych przez Autora celów badawczych. Rozdział ten rozpoczyna się od przedstawienia efektywności jako kryterium aktywności rozwojowej. Zwracając uwagę, iż efektywność jest pojęciem wielowymiarowym, co prowadzi do jego szerokiego rozumienia i interpretacji, Autor słusznie podkreśla, iż jest ono kluczowe dla przetrwania i rozwoju przedsiębiorstw. Dokonując pogłębionego przeglądu literatury dotyczącej efektywności ekonomicznej jako kluczowego wyznacznika w procesie decyzyjnym w przedsiębiorstwie Doktorant w podrozdziale 2.3 wskazuje metody pomiaru efektywności ekonomicznej w tym proste

wskaźniki finansowe, metody statystyczne oparte na zależnościach funkcjonalnych oraz metody nieparametryczne. Niestety szczegółowo przedstawia tylko jedną z metod nieparametrycznych - metodę DEA pomimo, iż np. proste wskaźniki finansowe jak ROE, ROA czy ROS wykorzystuje w dalszej części pracy (s. 77). Nie negując zasadności szczegółowego opisu metody DEA, z uwagi na zastosowanie tej metody w badaniu przeprowadzonym na potrzeby niniejszej dysertacji, niedosyt pozostawia brak opisu pozostałych metod oraz porównania ich z metodą DEA dzięki czemu czytelnik nie miałby wątpliwości, iż wybór metody dokonany przez Doktoranta jest właściwy. Porównanie takie powinno przy tym uwzględniać specyfikę przedsiębiorstwa hotelarskiego. Uwarunkowania efektywności ekonomicznej przedsiębiorstwa hotelarskiego zostały co prawda szczegółowo przeanalizowane w ostatnim podrozdziale jednak i z niego nie wynika wprost uzasadnienie wyboru metody DEA do dalszych analiz. Sama zaś pogłębiona analiza uwarunkowań efektywności ekonomicznej przedsiębiorstwa hotelarskiego, dokonana na podstawie literatury przedmiotu powinna kończyć się jasnym wskazaniem przez Autora, które czynniki uważa on za najważniejsze i dlaczego.

W **rozdziale trzecim** rozprawy pt.: „Metodyka i założenia badawcze", Doktorant przedstawił problem, cele, hipotezy i zakres badań (3.1), założenia wykorzystania metody DEA i analizy regresji (3.2) oraz źródła danych i próbę badawczą (3.3). Ocena merytoryczna treści tego rozdziału jest pozytywna i została przedstawiona w pkt. 1 niniejszej recenzji, aczkolwiek jak zostało wykazane w pkt. 2 niniejszej recenzji problem, cele, hipotezy i zakres badań powinny były zostać przedstawione we wstępie dysertacji, zaś informacje dotyczące założeń wykorzystania metody DEA i analizy regresji oraz źródeł danych i próby badawczej w pierwszym podrozdziale obecnego rozdziału 5.

W **czwartym rozdziale** pt.: „Skutki ekonomiczne i finansowe pandemii dla branży hotelarskiej" Autor, na podstawie przeglądu literatury przedmiotu, przedstawił charakterystykę pandemii COVID-19 i jej oddziaływanie na gospodarkę ze szczególnym uwzględnieniem sektora hotelarskiego w Polsce. Dokonana analiza uwzględniła zarówno perspektywę sektorową, jak też krajową w ramach Unii Europejskiej i objęła cały okres restrykcji dotyczących hoteli podczas stanu zagrożenia epidemicznego w latach 2020-2022. Autor przeanalizował sytuację ekonomiczną polskiej branży hotelarskiej i zmiany popytu na usługi hotelarskie, jak też przedstawił długookresowe skutki pandemii dla tego sektora. Interesujący, aczkolwiek pozostawiający pewien niedosyt, jest ostatni podrozdział, w którym Doktorant przeanalizował działania przedsiębiorstw hotelarskich podejmowane w celu

ograniczenia negatywnych skutków ekonomicznych pandemii COVID-19. Interesujący z uwagi na dobre osadzenie podejmowanych działań w teorii, zaś pozostawiający niedosyt z uwagi na brak szczegółów dotyczących konkretnych działań podejmowanych przez polskie hotele, ich skali oraz skuteczności.

Kluczowy z punktu widzenia celu pracy jest **rozdział piąty** pt.: „Ocena efektywności ekonomicznej branży hotelarskiej na podstawie danych empirycznych przedsiębiorstw hotelarskich działających w Polsce", w którym Doktorant przedstawił wyniki badań własnych. Rozdział rozpoczyna się od charakterystyki rentowności branży hotelarskiej z wykorzystaniem prostych wskaźników finansowych: ROE, ROA i ROS oraz odsetka rentownych firm w branży hotelarskiej. Następnie Autor zaprezentował wyniki analizy DEA dla okresu 2011–2019 zarówno w ujęciu zbiorczym, jak też z podziałem według pięciu kryteriów (kategoryzacji hotelu, jego wielkości, wieku, lokalizacji oraz afiliacji). Kluczowy jest jednak podrozdział 5.3, w którym dokonana została analiza zmian efektywności badanych hoteli w Polsce spowodowanych wybuchem pandemii. W tym celu Doktorant przeprowadził analizę wielokrotnej regresji liniowej MLR za lata 2017 – 2019 (ostatnie trzy lata sprzed COVID-19) oraz za lata 2020 – 2022 (dwa lata pandemii i rok post pandemiczny). Ostatnim elementem rozdziału jest identyfikacja kluczowych aspektów analizy efektywności hoteli w Polsce. Autor dokonał w tym celu analizy kształtowania się średniej efektywności hoteli w Polsce na przestrzeni sześciu lat, obejmujących okres przed i po pandemii a także poziomów współczynników regresji istotnych statystycznie dla zmiennych wpływających na efektywność hoteli w Polsce. W swoim badaniu Doktorant wykazał, iż pośród analizowanych zmiennych na efektywność hoteli w Polsce tylko trzy – kategoryzacja, lokalizacja i wielkość hotelu – miały istotny statystycznie wpływ w okresie przed i po pandemii.

Drugim kluczowym z punktu widzenia celu pracy jest **rozdział szósty** pt.: „Ocena determinant efektywności ekonomicznej branży hotelarskiej z perspektywy przedsiębiorców", w którym Doktorant przedstawił wyniki przeprowadzonego badania ankietowego oraz wywiadów z menedżerami branży turystycznej. Bananie ankietowe zostało zrealizowane w odniesieniu do drugiego szczegółowego celu badawczego i celu aplikacyjnego. Pytania obejmowały ocenę wpływu wybranych skutków pandemii COVID-19 na hotel, poprzez określenie subiektywnej siły ich oddziaływania na sytuację ekonomiczną hotelu. Dodatkowo respondenci zostali poproszeni o ocenę wpływu wybranych atrybutów hotelu na jego efektywność przed i po pandemii.

Badania przeprowadzono w okresie od czerwca 2023 r. do listopada 2023 r. Przebadano łącznie 547 respondentów, którymi były osoby odpowiedzialne za zarządzanie hotelem w trakcie pandemii. Próba badawcza miała charakter celowy a badaniem została objęta grupa przedsiębiorców hotelowych w całym kraju. Na uznanie zasługuje fakt, iż wszyscy respondenci (547) wypełnili ankietę aczkolwiek brak jest informacji czy wszystkie wypełnione ankiety były kompletne. Do badania wykorzystano formularz ankiety internetowej wykonanej i rozpowszechnianej za pomocą usługi Formularze Google. Dodatkowo uzupełniająco stosowano formularze wysyłane za pomocą poczty e-mail. Kwestionariusz składał się z 15 pytań zamkniętych przy czym 5 z nich zastosowano podwójnie (oddzielnie dla sytuacji przed i po pandemii). Brak jest jednak informacji o tym czy Autor najpierw przeprowadził badanie pilotażowe na wybranej próbie respondentów w celu weryfikacji poprawności kwestionariusza ankiety. Sześciomiesięczny czas wypełniania ankiet zastosowany przez Doktoranta był zasadny z punktu widzenia maksymalizacji liczby respondentów biorących udział w badaniu i nie miał wpływu na porównywalność udzielonych odpowiedzi. W badaniu wzięło udział około 25% wszystkich hoteli w Polsce co należy uznać za satysfakcjonujący rezultat umożliwiający otrzymanie wiarygodnych wyników. Opis i analiza uzyskanych wyników nie budzi zastrzeżeń. Zastosowanie badania ankietowego pozwoliło na pozytywne zweryfikowanie hipotezy pierwszej oraz negatywne pozostałych.

Drugim elementem badań własnych Autora było przeprowadzenie wywiadów z menedżerami branży turystycznej a dokładnie dyrektorami generalnymi wybranych czterech hoteli ulokowanych na terytorium całego kraju. Hotele te reprezentowały kategorie ekonomiczną (1 hotel), średnią (1 hotel) i luksusową (2 hotele). Wszyscy rozmówcy otrzymali pytania przed spotkaniem. Wszystkie wywiady zostały przeprowadzone osobiście przez Doktoranta w języku polskim, w hotelach kierowanych przez respondentów. Zastosowany przez Doktoranta kwestionariusz wywiadu składał się z 16 pytań otwartych dotyczące trzech obszarów: wpływu pandemii Covid-19 (8 pytań), strategii naprawczych w celu przezwyciężenia kryzysu (5 pytań) oraz wyciągniętych wniosków (3 pytania). Treść pytań nie budzi wątpliwości. Doceniając osobiste zaangażowanie Doktoranta można jednak zauważyć, iż zlecenie przeprowadzenia tych wywiadów podmiotowi mającemu odpowiednie doświadczenie w tym zakresie pozwoliłoby na całkowite wyeliminowanie pytań o bezstronność moderatora podczas wywiadów tym bardziej, iż Autor wspomina, iż hotele zostały wybrane na podstawie jego osobistej sieci kontaktów. Opis i analiza uzyskanych

wyników nie budzi zastrzeżeń, aczkolwiek zabrakło w niej jasnego, bezpośredniego powiązania z postawionymi hipotezami badawczymi tak jak uczynił to Autor w podsumowaniu wyników badania ankietowego. Niemniej jednak wyniki tych wywiadów miały istotny wkład we wnioski końcowe oraz były ważne z punktu widzenia weryfikacji sformułowanych hipotez badawczych.

Pozytywnie oceniam **Zakończenie**, w którym Doktorant odniósł się do postawionych w pracy hipotez, celów i pytań badawczych, szczegółowo przedstawił wnioski z badań własnych oraz ich teoretyczne i praktyczne implikacje.

4. Ocena doboru źródeł i ich wykorzystania

Praca powstała na podstawie polskojęzycznych i anglojęzycznych publikacji zwartych oraz artykułów naukowych. Dodatkowo Autor korzystał z polskich aktów prawnych, publikacji Głównego Urzędu Statystycznego oraz zasobów Internetu. Sposób doboru i zastosowania źródeł uznaję za właściwy.

5. Ocena formalna

Strona formalna pracy, jak też język nie budzą większych zastrzeżeń. Autor formułuje poszczególne zdania w sposób jasny i przejrzysty. Wszystkie tabele i rysunki są czytelne i właściwie opisane. Pomijam jako nieistotne usterki stylistyczne i literówki.

6. Wnioski końcowe

Mgr Krzysztof Grabowski w recenzowanej dysertacji wykazał bardzo dobrą znajomość problematyki przedsiębiorstw branży hotelarskiej w Polsce, jak też w odpowiedni sposób posłużył się metodami badawczymi pozwalającymi ocenić efektywność tych przedsiębiorstw w kontekście skutków pandemii COVID-19.

Recenzowana praca stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktoranta w dyscyplinie ekonomia i finanse oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Reasumując mogę stwierdzić, iż rozprawa doktorska pt. „Determinanty efektywności branży hotelarskiej w warunkach kryzysu wywołanego pandemią"

przygotowana przez Pana Krzysztofa Grabowskiego spełnia wymogi określone w stosownych przepisach prawa i stawiam wniosek o dopuszczenie jej do publicznej obrony.